

media en migranten : de symbolische dimensie (*)

hans verstraeten

INLEIDING

Sedert de installatie van de Koninklijke Commissaris voor het Migrantenbeleid werd voor het eerst de mogelijkheid gecreëerd om van overheidswege op een systematische en gecoördineerde wijze aandacht te besteden aan de migrantenproblematiek. Al kan er nog flink gediscussieerd worden of de bevoegdheden en de financiële middelen die aan Paula D'Hondt werden toegekend, daartoe wel toereikend zijn. Hoe dan ook, het is ongetwijfeld positief dat er vanwege de overheid meer aandacht en meer middelen vrijgemaakt worden voor sociaalwetenschappelijk onderzoek in verband met de migrantenproblematiek. Op basis hiervan zou dan een solied en efficiënt migrantenbeleid gevoerd kunnen worden. Het is vooral op het vlak van het wetenschappelijk migrantenonderzoek dat ik graag één en ander onder de aandacht zou willen brengen.

HET BELANG VAN DE MEDIA-DIMENSIE

De problematiek van de migranten is erg veelzijdig en een beleid terzake dient dan ook met zeer veel factoren rekening te houden. Uiteraard dient de migrantenproblematiek zich op de eerste plaats aan als een *sociaal-economisch* probleem, al was het maar omdat dit zich onder de meest schrijnende vorm voordoet. De weinig rooskleurige situatie van de migranten op het vlak van huisvesting, onderwijs, gezondheidszorg en werkgelegenheid spreekt hier voor zichzelf. Het is dan ook nodig dat hier zowel onderzoeksmatig als beleidsmatig dringend werk van gemaakt wordt. Daarnaast heeft de migrantenproblematiek onmiskenbaar ook een *culturele* dimensie : de culturele verschillen tussen de migranten en de "autochtone" bevolking zijn vaak groot, en het samenleven gebeurt dan ook niet altijd probleemloos. Deze culturele verschillen zijn even reëel als de sociaal-economische problemen die voordien werden opgesomd.

Het lijkt me echter belangrijk erop te wijzen dat elk maatschappelijk probleem, naast zijn objectief waarneembare en vaak materiële bestaansvorm, ook een "symbolische" bestaansvorm heeft. Hoe wordt het probleem namelijk "in beeld gebracht" naar de publieke opinie toe, hoe wordt het "voorgesteld". Het spreekt vanzelf dat de media hierin een centrale rol vervullen. Deze symbolische bestaansvorm is zeer essentieel, omdat het in grote mate zal bepalen hoe het probleem door de bevolking zal beoordeeld worden en welke oplossingen naar voren kunnen worden geschoven. Vooral in verband met de migrantenproblematiek is deze *symbolische dimensie* van bijzonder belang, en dit om drie redenen.

- 1) Een van de wezenlijke kenmerken van het migrantenprobleem is dat er nauwelijks rechtstreeks contact en interactie is tussen de autochtonen en de allochtonen. Het weinige dat wij van de migranten weten, hebben we niet van henzelf vernomen, maar is in de meeste gevallen gebaseerd op wat anderen over de migranten te vertellen hebben (politici, pressiegroepen, de media, enz.). De publieke opinie i.v.m. migranten is dan ook grotendeels gebaseerd op informatie die communicatief en discursief van aard is. Niet de eigen ervaringen met migranten is hierbij doorslaggevend, maar wel het symbolisch discours dat door anderen over migranten wordt gevoerd.
- 2) Deze symbolische dimensie is nog om een andere reden van belang. We hebben hier namelijk te maken met een probleem waarbij de culturele verschillen tussen de bevolkingsgroepen een grote rol spelen. In heel wat gevallen zijn het echter niet de culturele verschillen op zich, maar wel de beeldvorming over die culturele verschillen, die het probleem veroorzaken.
- 3) Tenslotte is de migrantenproblematiek de laatste jaren meer en meer uitgegroeid tot een *politiek* probleem: door extreem-rechts wordt het blijkbaar met enig succes politiek uitgebuit, racistische gevoelens blijven niet langer onderhuids, maar komen meer en meer aan de oppervlakte, de intolerantie neemt toe, enz. Het feit dat de migrantenproblematiek zich meer en meer voordoet als een probleem van racisme en rassendiscriminatie, duidt er precies op dat de symbolische dimensie van de migrantenproblematiek als maar belangrijker is geworden. Racisme is immers veelal gebaseerd op vooroordelen die het gevolg zijn van onjuiste of onvolledige informatie. De "beeldvorming" van de migrantenproblematiek speelt hierin dus een cruciale rol.

Om deze redenen zou ik er ten zeerste willen voor pleiten dat bij het onderzoek in verband met migranten de aandacht niet alleen zou gaan naar de sociaal-economische en culturele probleemvelden, maar dat men tevens oog zou hebben voor de erg belangrijke symbolische dimensie die aan het probleem verbonden is. M.a.w.: het migrantenprobleem is ook een media-probleem.

MEDIA EN MIGRANTEN : WELK ONDERZOEK ?

In het buitenland, met name vooral in de Verenigde Staten, Groot-Brittannië, Duitsland en Nederland, werd in de voorbije jaren reeds heel wat onderzoek verricht over media en migranten. In België daarentegen is het op dit vlak zeer pover gesteld. Afgezien van enkele licentiaatsverhandelingen (Colin 1987; Doens 1989; Siebens 1990), een deelonderzoek van de UIA en een beluisteringspeiling van de BRT, is er van enig systematisch onderzoek in dit verband nauwelijks sprake. De onderzoeksmogelijkheden zijn nochtans veelvuldig. In de desbetreffende internationale vakliteratuur kunnen een drietal onderzoeksterreinen onderscheiden worden.

Beeldvorming van migranten in de media

Dit is een onderzoeksthema dat in het buitenland reeds veelvuldig werd onderzocht. In de Verenigde Staten werd reeds in 1946 door B. Berelson en Patricia J. Salter een inhoudsanalyse verricht op de fictieverhalen die in de Amerikaanse magazines verschenen (Berelson en Salter 1946). De belangrijkste conclusies waren de volgende :

- De minderheidsgroepen waren zeer zelden aanwezig in de fictieverhalen. Ongeveer 90 % van de personages waren "autochtone" Amerikanen, terwijl dezen in werkelijkheid slechts 60 % van de totale populatie vertegenwoordigden.
- Als minderheidsgroepen dan wel vermeld werden, was dit steeds in ondergeschikte rollen, en werden ze vrijwel altijd op een erg stereotiepe wijze voorgesteld (de Italiaanse maffioso, de domme en luie neger, de gierige en sluwe jood, de emotionele Ier, e.d.).

Vanaf de jaren zestig komt er echter wel enige verandering in de beeldvorming over migranten. Fischer en Lowenstein wijzen erop dat vooral sedert de acties van de Civil Rights Movement de migranten meer aan bod komen in de media, maar dan wel telkens vanuit een negatieve belangstelling (Fischer en Lowenstein 1967). Minderheidsgroepen komen in de media omdat ze via hun demonstraties voor meer burgerrechten problemen vormen voor de autochtone bevolking, terwijl de problemen waar de migranten zelf mee te maken hebben, nauwelijks aan bod komen. De latere Amerikaanse studies (Knopf 1975; Roberts 1975; Greenberg en Mazingo 1976; Greenberg en Atkin 1978; Wilson en Gutierrez 1985), en ook de Britse (Hartmann en Husband 1974; Critcher, Parker en Sondhi 1977) en de Nederlandse studies (Van Dijk 1983, 1987a, 1987b) komen allen tot sterk gelijkaardige conclusies : migranten komen slechts in de media als ze geassocieerd kunnen worden met problemen die ze voor de autochtone

bevolking zouden veroorzaken. Het feit dat de migranten voor de westerse landen ook een belangrijk economisch voordeel betekenen, komt in de berichtgeving nauwelijks naar voor.

Omwille van het feit dat in het buitenland reeds dergelijke inhoudsanalyses voorhanden zijn, en omdat er weinig redenen zijn waarom de beeldvorming over migranten in de Vlaamse media fundamenteel anders zou zijn, lijken in het kader van het onderzoek over media en migranten dergelijke inhoudsanalytische studies me niet meer zo prioritair te zijn. Het zou voornamelijk verlies van tijd en energie betekenen om een onderzoek op te starten waarvan de eindresultaten reeds voorspelbaar zijn op basis van buitenlands onderzoek. In de huidige context lijkt de benadering die o.a. door Frank Reeves in Groot-Brittannië werd ontwikkeld, me heel wat relevanter (Reeves 1983). Reeves analyseerde niet de beeldvorming in de media, maar wel het politieke discours van de twee grote Britse politieke partijen (Konservatieve partij en de Labour partij) i.v.m. raciale aangelegenheden. Zeer doelbewust heeft Reeves de extreem-rechtse politieke partij National Front uit zijn analyse gehouden. Aantonen dat het National Front een racistisch discours hanteert, zou alleen maar neerkomen op het intrappen van open deuren. Hij richt zijn aandacht dus vooral naar de twee gevestigde politieke partijen, die trouwens ook het meest hun stempel drukken op het beleid. Voornamelijk op basis van parlementaire verslagen toont hij aan hoe deze partijen, zonder gebruik te maken van een expliciet racistisch woordgebruik, hun discours zodanig opbouwen dat het een legitimatie vormt voor een migrantenbeleid dat in zijn consequenties duidelijk discriminatoir is. Een dergelijk onderzoek zou ook in ons land hoogst nodig eens uitgevoerd moeten worden.

Het belang van dergelijke beeldvorming naar het publiek toe moet echter op zijn juiste waarde geschat worden. Het is mijns inziens totaal onterecht om te stellen dat het publiek racistisch zou worden, omdat het in de media regelmatig met een vertekende beeldvorming over migranten geconfronteerd zou worden. Dergelijke stelling is immers gebaseerd op een media-centrisme, waar te veel media-onderzoekers zich spijtig genoeg toe laten verleiden. Het belang van de media schuilt hem niet in het feit dat de media racistische vooroordelen zouden veroorzaken. Het onaangepast of onbestaand beleid van de lokale, regionale en gewestelijke overheid is ongetwijfeld op dit vlak een veel sterkere oorzakelijke factor. De media spelen in deze problematiek om andere redenen een belangrijke rol. Het is namelijk in de media dat het publiek de argumenten vindt om een xenofobe houding te verantwoorden en te legitimeren. De recente studie van Teun A. Van Dijk is op dit vlak betekenisvol (Van Dijk 1987b). In zijn boek "Communicating Racism" onderzoekt hij hoe mensen in hun interpersoonlijke communicatie racistische vooroordelen voortdurend repro-

duceren. Daaruit blijkt overduidelijk dat, als mensen gevraagd wordt hun racistische houding te argumenteren, zij in de meeste gevallen verwijzen naar zaken die ze in de media gezien, gehoord of gelezen hebben. Een gelijkaardige conclusie was trouwens ook al terug te vinden in de studie van Paul Hartmann en Charles Husband (Hartmann en Husband 1974). De beeldvorming over migranten in de media verschaft het publiek dus een legitimatiekader voor eventuele racistische vooroordelen, maar is er zeker niet de oorzaak van.

Rol van de media bij integratie

Een ander onderzoeksperspectief heeft te maken met de vraag hoe de media kunnen worden gehanteerd om te voorkomen dat zich racistische houdingen ontwikkelen. In dit verband zou het bijzonder interessant zijn om eens te onderzoeken welke de weerslag is van twee uiteenlopende journalistieke werkmethodes in de berichtgeving over migranten. Aanleiding hiertoe is de veelbesproken Panorama-uitzending van enige tijd geleden over de migrantenproblematiek, die de publieke opinie toen zeer sterk heeft beroerd. In deze uitzending stonden twee journalistieke werkmethodes tegenover elkaar: het publiekelijk tonen van de meest rabiate racistische uitspraken met het oog op het bereiken van een schokeffect, en het aantonen dat migranten bereid en in staat zijn zich in de maatschappij te integreren. Het zou bijzonder boeiend zijn om eens grondig na te gaan welke journalistieke aanpak welke weerslag heeft bij welk soort publiek. Zo'n onderzoek zou trouwens zeer goed aansluiten bij het kwalitatief receptie-onderzoek, een onderzoeksperspectief dat de laatste jaren binnen het media-onderzoek een snelle ontwikkeling kent. Hierbij staat niet de vraag centraal hoeveel kijkers men met een bepaald programma bereikt, maar wel hoe verschillende soorten publieken uiteenlopende betekenissen toekennen aan een welbepaald programma.

Een ander belangrijk aspect heeft te maken met het programmabeleid dat de media-organisaties zelf op dit vlak voeren. Het is voldoende bekend dat het creëren van specifieke migrantenprogramma's, die ongetwijfeld hun nut hebben voor de migranten zelf, niet onmiddellijk de integratie tussen autochtonen en allochtonen bevorderen. Het is veel belangrijker dat in de gewone programmatie ook de stem van de migranten gehoord wordt, ook en vooral over onderwerpen die niet migrant-specifiek zijn. Dit zou zelfs zeer eenvoudig aangepakt kunnen worden. Ik ben er sterk van overtuigd dat de onderlinge integratie al een flink stuk zou bevorderd worden als de omroep een migrant als omroeper of nieuwslezer zou aanwerven (zoals dit in Nederland al een hele tijd het geval is). Alleen dit al zou een veel sterker integrerend effect hebben dan eender welke zeer dure sensibiliseringscampagne. Uit het recent onderzoek van prof. Billiet

blijkt trouwens dat de publieke opinie daar zeker niet negatief tegenover staat : wat Vlaanderen betreft zou ongeveer 48 % dit goedkeuren, voor 32 % blijft dit om het even en slechts een kleine 20 % van de onder-
vraagden keurden dit expliciet af (Billiet, Carton en Huys 1990). Een niet
onbelangrijke diversificatie hierbij : de BRT-kijker zou hier heel wat posi-
tiever tegenover staan dan de VTM- en RTL-kijker.

Onderzoek naar mediagebruik, -gedrag en -behoeften bij migranten

Het onderzoek i.v.m. "cross-cultural adaptation", een onderzoeksperspec-
tief dat vooral in de U.S.A. is ontstaan, maar de laatste jaren ook in
Europa tot ontwikkeling is gekomen (Kim en Gudykunst 1988), heeft
naast de psychologische en de sociologische aspecten ook een niet onbe-
langrijk communicatief luik (Gudykunst en Hammer 1988). Hoewel dit
onderzoek op conceptueel vlak nogal vaag en vaak ook discutabel is, opent
het echter ook een aantal interessante onderzoeksmogelijkheden. Eén
ervan is het onderzoek naar het mediagebruik, -gedrag en -behoeften van
migranten. Het gebruik van de "autochtone" media kan ongetwijfeld een
belangrijk element vormen voor de cross-culturele integratie. Vooral op
dit onderzoeksvlak is het in ons land wel zeer pover gesteld. Twee jaar
geleden hebben Els Schakenbos en Gerard Marsman het onderzoek i.v.m.
mediagebruik van migranten in zes Westeuropese landen geïnventariseerd
(Schakenbos en Marsman 1988). België schittert hierbij eens te meer door
een bijna totale afwezigheid van enig diepgaand onderzoek. Wel kan ik
hierbij verwijzen naar een verdienstelijke eindverhandeling die zeer
onlangs door Yannick Siebens werd gerealiseerd. Zij onderzocht het
mediagebruik van Marokkaanse jongeren in de gemeente Willebroek (Sie-
bens 1990). Hoewel haar onderzoek kleinschalig van opzet was en dus
zeker geen totale representativiteit beoogde, geven haar eindresultaten
toch een aantal belangrijke indicaties. Vooral omdat haar studie heel wat
van het stereotiep denken i.v.m. het mediagebruik van migranten door-
prikt :

- Wat de keuze van de televisiekanalen betreft, is het zeker niet zo dat de
vader van de familie dit volledig eigenmachtig zou beslissen. In de
meeste gevallen wordt er op een democratische wijze gekozen.
- In tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt, is het niet zo dat in migran-
tengezinnen de televisie voortdurend aanstaat.
- De migrantenjongeren kijken naar dezelfde zenders als de Vlaamse
jongeren (met een lichte uitzondering voor RTL).
- Er is echter wel een belangrijk verschil tussen het mediagebruik van de
migranten van de eerste en de tweede generatie, vooral op het vlak van
radio en video.

Migranten van de eerste generatie gebruiken radio en video vooral om contact te houden met het thuisland, terwijl de migranten van de tweede generatie dit vooral hanteren om het contact met het gastland te bevorderen.

- Uiteraard zijn er ook een aantal frappante verschillen in vergelijking met de Vlaamse bevolking, die vooral hun oorsprong vinden in de cultureel-religieuze verschillen. De bioscoop is voor Marokkaanse migranten enkel toegankelijk voor mannen en gehuwde vrouwen.

Hoe voorzichtig men met deze gegevens ook moet omspringen, het toont reeds voldoende het nut aan van meer systematisch en diepgaand onderzoek naar het mediagebruik bij migranten.

CONCLUSIE

Dit zijn slechts enkele ideeën via dewelke de symbolische dimensie van de migrantenproblematiek onderzoeksmatig aangepakt kan worden. Uiteraard dient dit nog verder gesystematiseerd en uitgediept te worden. Ik hoop dat het migrantenbeleid van de overheid, zeker als het een strategie op lange termijn wil uitbouwen, ook aandacht zal besteden aan dergelijke media-aspecten die verbonden zijn aan de migrantenproblematiek. Tot nu toe werd in ons land daaraan bijzonder weinig aandacht besteed. Ook in de twee uitvoerige en trouwens erg verdienstelijke beleidsrapporten van het Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenbeleid wordt het media-aspect grotendeels over het hoofd gezien (Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenbeleid 1989, 1990). Zonder te willen vervallen in het reeds hierboven bekritiseerde mediacentrisme en zonder de bedoeling te hebben een louter opportunistisch pleidooi te houden "voor eigen winkel", hoop ik toch duidelijk te hebben gemaakt dat op dit vlak een niet onbelangrijke leemte werd gelaten.

- (*) Paper gepresenteerd op de studiedag "Buitenlandse minderheden in Vlaanderen/België. Evoluties, opinies en beleid." Georganiseerd door N.F.W.O.-contactgroep "Wetenschappelijk onderzoek inzake buitenlandse minderheden in Vlaanderen/België", 19 oktober 1990, UFSIA, Antwerpen.

LITERATUURLIJST

- Berelson, B. en Salter, P.J. (1946), Majority and minority Americans : An analysis of magazine fiction, *Public Opinion Quarterly*, (10) : 169-190.
- Billiet, J., Carton, A. en Huys, R. (1990), *Onbekend of onbemind ? Een sociologisch onderzoek naar de verhouding van de Belgen tegenover migranten*. Leuven, Sociaalwetenschappelijk Onderzoeksinstituut K.U. Leuven.
- Colin, V. (1987), *Radio- en televisieprogramma's voor etnisch-culturele minderheden*. Eindverhandeling K.U. Leuven.
- Critcher, C., Parker, M. en Sondhi, R. (1977), Race in the provincial press : A case study of five West Midlands papers, pp. 25-192 in Unesco, *Ethnicity in the media*. Paris, Unesco.
- Doens, E. (1989), *Rol van de media bij de integratie van etnisch-culturele minderheden. Case-study : De BRT en de uitzendingen voor migranten*. Eindverhandeling R.U. Gent.
- Fischer, P.L. en Lowenstein, R.L. (Eds.) (1967), *Race and the news media*. New York, Praeger.
- Greenberg, B.S. en Atkin, C. (1978), *Learning about minorities from television*. Seattle, Paper gepresenteerd op het jaarlijks congres van de Association for Education in Journalism.
- Greenberg, B.S. en Mazingo, S.L. (1976), Racial issues in mass media institutions, pp. 309-340 in Katz, P.A. (Ed.), *Towards the elimination of racism*. New York, Pergamon Press.
- Gudykunst, W.B. en Hammer, M.R. (1988), Strangers and hosts : An uncertainty reduction based theory of intercultural adaptation, pp. 106-139 in : Kim, Y.Y. en Gudykunst, W.B., *Cross-cultural adaptation. Current approaches*. Beverly Hills/London, Sage.
- Hartmann, P. en Husband, C. (1974), *Racism and the mass media*. London, Davis-Poynter.
- Kim, Y.Y. en Gudykunst, W.B. (1988), *Cross-cultural adaptation. Current approaches*. Beverly Hills/London, Sage.
- Knopf, T.A. (1975), *Rumors, race and riots*. New Brunswick NJ, Transaction Books.
- Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenbeleid (1989), *Integratie(beleid) : een werk van lange adem*. Brussel, 3 delen.
- Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenbeleid (1990), *Voor een harmonische samenleving*. Brussel, Inbel.
- Reeves, F. (1983), *British racial discourse. A study of British political discourse about race and race-related matters*. Cambridge/London, Cambridge University Press.
- Roberts, C. (1975), The presentation of blacks in television network newscasts, *Journalism Quarterly*, (52) : 50-55.
- Schakenbos, E. en Marsman, G. (1988), *Migranten en de media. Een literatuurstudie naar trends in het mediagebruik van etnische minderheden in zes Westeuropese landen*. Nijmegen, Masusa.

- Siebens, Y. (1990), *Media en migranten. Een exploratief onderzoek naar het mediagebruik, het -gedrag en de -behoeften van Marokkaanse migrantenjongeren van de tweede generatie in Willebroek*. Eindverhandeling V.U. Brussel.
- Van Dijk, T.A. (1983), *Minderheden in de media*. Amsterdam, Socialistische Uitgeverij Amsterdam.
- Van Dijk, T.A. (1987a), *News analysis. Case studies of international and national news : Lebanon, ethnic minorities, refugees and squatters in the press*. Hillsdale NJ, Erlbaum.
- Van Dijk, T.A. (1987b), *Communicating racism. Ethnic prejudice in thought and talk*. London, Sage.
- Wilson, C.C. en Gutierrez, F. (1985), *Minorities and the media*. Beverly Hills/London, Sage.